

Hol és milyen uráli/finnugor „ősnyelvet” beszéltek távoli eleink? (Hipotézisek és téveszmék az uráli nyelvtudományban)*

0. Bevezető

Anyanyelvünk finnugor/uráli eredete nagyjából a múlt század közepétől tekinthető megingathatatlanul igazolt tudományos ténynek. A kutatókat természetesen foglalkoztatta az is, milyen a rokonság foka a család egyes tagjai közt, bár ez irányú érdeklődésük eleinte csak a finnugor csoport tagjaira terjedt ki. E tekintetben BUDENZ JÓZSEF (1879) és OTTO DONNER (1879) tették le elsőként a garast. DONNER sémája bizonyult időtállóknak, a családfaszerű ábrázolásban lényegében ma is az ő felfogását valljuk.

Nem kevésbé fontos feladat volt a finnugor/uráli nyelvek közös örökségének számbavétele. A századfordulóig nem sikerült ezeket olyan mélységekig feltárni, hogy valaki is vállalkozott volna összefoglaló bemutatásukra, talán valamilyen ok folytán szükségét sem érezték. E. N. SETÄLÄ (Iso tietosanakirja IX, 299–309 és X, 248–50, ld. E. ITKONEN 1962: 191–2) és SZINNYEI JÓZSEF tette meg ezt elsőként (SZINNYEI 1910, 1922). Ezt hosszú szünet követte. Az időközben felgyülemlett ismeretanyagot a szakemberek számtalan kisebb-nagyobb publikációból szedhették össze, amelyek BJÖRN COLLINDER compendiumáig (COLLINDER 1960) csak a kutatók fejében és esetleg íróasztalfiókjaiban álltak össze többé-kevésbé rendszerezett ismeretekké. Rendszeres, átfogó, az addigi kutatásokat hitelesen tükröző ismereteket tartalmazó, sőt szemléletbeli frissességet árasztó kézikönyvvel HAJDÚ PÉTER lépett a szakmai közönség és az egyetemi ifjúság elé, amikor 1966-ban első kiadásban megjelentette a „Bevezetés az uráli nyelvtudományba” című művét (HAJDÚ 1966).

HAJDÚ alapvető fontosságú Bevezetése óta elég sok minden történt tudományterületünkön. Előadásomban ennek a „sok minden”-nek egy töredékéről kívánok véleményt nyilvánítani, mégpedig azokról, jobbra az utóbbi 10–15 évben közzétett nézetekről, amelyek anyanyelvünk múltjának arra a korszakára vonatkoznak, amelyet uráli és finnugor alapnyelvnek nevezünk. Tehát az alapnyelv létevel, megszűnésével és szerkezetével, valamint az alapnyelvi beszélők

* Az 1999. május 17-én elhangzott akadémiai székfoglaló előadás kissé bővített szövege. Minden idegen nyelvű idézetet magyar fordításban közlök.

életterének helyszínével kapcsolatos feltevésekről fogok szólni — nagyon röviden. Ezek egy része tényekre épülő, tudományosan jól megalapozott hipotézis, más része viszont az én iskolázottságom és szakmai ismereteim birtokában csak feltűnés keltésére alkalmas, tudományosnak tűnő mezbe bújtatott téveszmének minősíthető. Az ilyen nézeteket ingoványos talajon bóklászó előadók a véleménynyilvánítási szabadság jegyében úton-útfélen terjesztik.

Az általam tárgyalandó problémák egytől-egyig alapvetően nyelvészeti jellegűek. Ezeket egy észt szamojedológus, AGO KÜNNAP kérdésével indítom, amely így hangzik: „Kik az uráliak?” Az ő válaszánaak lényege: nincs olyan népesség, amelyet feltétlenül urálinak nevezhetnénk, hozzáteszi továbbá, hogy az uráli családfe aktualitását vesztette, hamisnak bizonyult az a feltevés, hogy az uráli nyelvek beszélőik migrációja révén kerültek keletről nyugatabbi területekre (KÜNNAP 1997b). Ezzel már a tárgyalni kívánt téma kellős közepén vagyunk!

KÜNNAPÉHOZ hasonló elképzelésekkel rukkolt elő a finn fonetikus, KALEVI WIIK és a magyar paleoszibirista, PUSZTAY JÁNOS. Rajtuk kívül vannak még néhányan más tudományterületekről is, de e trojka tagjai a legaktívabbak, ezért előadásomban főleg az ő elképzeléseikről lesz szó. Ezeket az uráli nyelvcsaládról szóló új tanokat egyébként KÜNNAP „Radical Renewing in Uralistics” (KÜNNAP 1997b) és „Breakthrough in Present-Day Uralistics” (KÜNNAP 1998e) minősítéssel propagálja. A meglehetősen tarka nézetek alapjául összehasonlító humángenetikai vizsgálatok, régészeti és paleoklimatológiai hipotézisek, az uráli nyelvek különbségei, az uráli–indogermán és az uráli–paleoszibériai nyelvi párhuzamok és kapcsolatok szolgálnak. Az uralisztikát „radikálisan megújító” személyek „tradicionalistáknak” nevezik az alapnyelv, a családfe és az őshaza hipotézisének híveit, önmagukat pedig KÜNNAP meglehetősen groteszk módon az „ifjú lázadók” minősítéssel illeti (ld. KÜNNAP 1998b: 56), noha közülük a legifjabb, PUSZTAY is a hatodik tizedet tapossa... Úgy vélem, maradhatunk a „tradicionalisták” megjelölés helyett az „uralisták” összefoglaló megnevezés mellett, hiszen KÜNNAP újabban már nem is tekinti magát (és nyilván elvtársait sem) közéjük — azaz közénk — tartozónak (KÜNNAP 1998b: 10, 1998c: 608–9).

De térjünk vissza KÜNNAP kérdésére: „Kik az uráliak?” Egy hasonló, az indogermánokra vonatkozó kérdésre TRUBETZKOY adott 60 évvel ezelőtt adekvát választ: „Indogermánnak nevezük azokat az embereket, akiknek anyanyelve az indogermán nyelvcsaládba tartozik. Ebből a nyelvtudományi szempontból egyedül lehetséges definícióból következik, hogy az »indogermán« teljesen nyelvtudományi fogalom, akár csak a »szintaxis«, a »genitivus«, a »hangváltozás« stb. Vannak indogermán nyelvek, és vannak népek, amelyek ezeket a nyelveket beszélik. Az egyetlen dolog, amely ezeket a népeket összekapcsolja egymással, az az, hogy nyelvük ugyanazon nyelvcsalád tagja” (TRUBETZKOY 1939: 81).

1. Az uráli nyelvrokonság és az alapnyelv problémája

A történeti-összehasonlító nyelvtudomány művelői, így az uralisták is azzal számolnak, hogy a rokonként ismert nyelveknek volt egy közös ősiük, az alapnyelv, amelynek beszélői egy hozzávetőlegesen meghatározható területen, az úgynevezett őshazában éltek. Ebből az alapnyelvből úgy alakulhattak ki a leánynyelvek (a mai rokon nyelvek), hogy a beszélők egyes csoportjai az évezredek folyamán elvándoroltak és/vagy más nyelvű csoportok benyomultak az őshaza területére (ezzel megszakítva a kapcsolatot az azonos nyelvű népesség egyes részei közt). Az egyes csoportok nyelvében bekövetkezett spontán vagy az esetleg idegen nyelvi hatások által elindított változások folytán idővel megszűnt a kölcsönös megértés lehetősége. E dezintegráció folyamatát időben és térben a családfamoddal jeleníthetjük meg. Az egyes nyelvekben és nyelvcsoportokban lezajlott változások alapján pedig fogalmat alkothatunk magunknak a közös előd, az alapnyelv hangtanának és nyelvtanának egyes elemeiről és az azok közötti viszonyokról. Ezt a rekonstrukció módszerével érhetjük el. Rekonstruktumaink szükségszerűen mozaikszerűek és mindenkori ismeretanyagunk függvényei. Az ily módon megjelenített hipotetikus alapnyelv nem azonos a hajdan ténylegesen beszélt nyelvi rendszerrel, csak többé-kevésbé hasonlít rá; rekonstruktumaink — egy metaforával élve — a hajdan beszélt alapnyelv csontvázát, kontúrjait hivatottak felidézni.

1.1. A „radikális újtók” szerint viszont nem is volt uráli stb. alapnyelv (ezért van előadásom címében „alapnyelv” helyett az idézőjeles „ősnyelv”), hanem különböző nyelvű közösségek kapcsolatai folytán azok nyelvei hatottak egymásra, „összekeveredtek”, a kontaktus következtében egymáshoz hasonlatossá és előzményeiktől különbözővé váltak. Ezért természetesen — úgymond — sem a rekonstrukciónak, sem a családfaszerű származási modellnek, sem az őshaza fogalmának nincs semmi értelme.

A „radikális újtók” közül KALEVI WIIK úgy véli, észak-európai vadászok kommunikációs eszközévé fejlődött északi lingua franca volt az uráli alapnyelv, míg a délebbre élt földművelők által kifejlesztett déli lingua franca az indogermán alapnyelvvél volt azonos (pl. WIIK 1997: 75). PUSZTAY szerint, aki ezzel kapcsolatos nézeteit „Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische)” című könyvében foglalta össze, egy úgynevezett észak-eurázsiai nyelvszövetség vált a mai uráli nyelvek elődjévé lingua franca formájában, amelynek helyi, láncolatszerű kontinuumot alkotó változatai szolgálták az egyes mai uráli nyelvcsoportok forrásaiul (pl. PUSZTAY 1997: 115–24). AGO KÜNNAP, aki KYÖSTI JULKU finn történész szerint „a kutatások élén jár” (JULKU 1997: 268, 56. jegyzet), nem alakított ki saját elképzelést, hanem lelkesen pártol egyidejűleg minden olyan új nézetet, amely ellentétes az uralisztikában eddig elfogadottal; ennek igazolásául hivatkozom arra, hogy KÜNNAP (1996e: 63) elfogadni látszik két helsinki anglista, JAN-OLA ÖSTMAN és JARNO

RAUKKO azon elképzelését is, amely szerint irreális élesen megkülönböztetni egymástól az ún. genetikai kapcsolatokat és a kontaktusok következtében létrejött hasonlóságokat, továbbá ha jobban ismernénk Skandinávia 5000 évvel ezelőtti nyelvi képét, akkor rekonstruálhatnánk a svéd és a finn közös őst (!), lévén a svéd a finnek éppen olyan rokona, mint a mordvin, vagy éppen közelebbi is (ÖSTMAN–RAUKKO 1995: 45, 49). Teszi ezt KÜNNAP annak ellenére, hogy felfogását leginkább alábbi kijelentésével jellemezhetem: „mindenféle rekonstrukciós eljárás elhibázott, mivel annak ideológiája a hagyományos uráli családfába vetett hiten alapul” (KÜNNAP 1995b: 125).

KÜNNAP ezzel ellentétes nézetnek is hangot adott, egy viszonylag friss dolgozatában ugyanis a „tradicionalisták” dohos szellemében így nyilatkozik az összetett igeidők kapcsán: „Azt hiszem, a keleti típusú analitikus múlt idejű formák [mint amilyen a m. *megyek vala* — H. L.] esetében olyan jelenséggel van dolgunk, amely a legtöbb mai uráli nyelvben ismert, de nem magyarázható egyszerűen kései törökségi hatással. Ezért nem zárható ki, hogy az ilyen analitikus formák képzése már az uráli alapnyelvben is ismert, és valaha a finnségi–lapp nyelvközösségben is használatos volt” (KÜNNAP 1996c: 246). Felhívom a figyelmet arra, hogy nemcsak KÜNNAP, hanem a trojka más tagjai is képesek arra, hogy egyszerre fűjjanak hideget és meleget.

1.2. KÜNNAP WIIK (számomra hozzáférhetetlen) dolgozatai alapján írja a következőt: az évezredekkel ezelőtt a mai Észtország és Finnország területére délről érkezett földművelők (azaz indogermánok) azért vették át az ott élő finnugorok nyelvét, mert az volt a presztízisnyelv; egy oldallal odébb viszont arról értesülünk, hogy milyen figyelemreméltó WIIK teóriája, mely szerint az észak-európai alapnyelvek, az ősgermán, az ősbalti és az ősszláv úgy alakultak ki, hogy a finnugor nyelvet beszélők presztízisnyelvként átvették az indogermánok nyelvét (KÜNNAP 1997a: 65–7). WIIK nyelvkeveredési feltevése azonban valószínűtlen: igen ritkák az olyan ismert esetek, amikor különleges léthelyzetekben és szociológiai körülmények közt bizonyos értelemben két nyelvi rendszer keveredik egymással (vö. LAAKSO 1999: 61). A történelem előtti nyelvek esetében az ilyen bizonyíthatatlan feltevés csak annyit jelentene, hogy hipotéziseket építgünk hipotézisekre. WIIK azon elképzeléséről, hogy a germán (indogermán) nyelvek kialakulásában a finnugor nyelveknek döntő szerepük lett volna, nálam hozzáértőbbek nyilatkoztak, egyértelműen elutasítva azt (KALLIO 1997, KALLIO et al. 1997, 1998).

PUSZTAY szerint Eurázsia északi területén őshazák és alapnyelvek láncolatát lehet feltenni. Ő az alapnyelvet mint különböző típusú nyelvek szövetségét képzelel el, amely egy lingua franca-szerű idiómaként „realizálódik” (PUSZTAY 1995: 125), más szóval őszerinte az alapnyelv az azonos vagy különböző típust képviselő nyelvek egymáshoz való közeledése folytán létrejött nyelvsvövetség eredménye, vagyis lingua franca (?!) (PUSZTAY 1997: 9). Úgy látszik, PUSZTAY

és az övéhez hasonló elképzeléseket előadók nem tudnak arról, hogy (a) a nyelvszövetség és a lingua franca (tehát egy pidgin nyelv), két teljesen különböző fogalom, (b) nincsenek olyan történetileg igazolható esetek (nem is lehetnek!), amikor valamely nyelvszövetség egy konkrét, individuális nyelvként funkcionáló rendszerré vált volna (vö. E. ITKONEN 1960: 2, STERNEMANN–GUTSCHMIDT 1989: 292–4, LAAKSO 1999: 61). Valójában nem is tudom eldönteni, m e n y - n y i r e k e l l k o m o l y a n v e n n i P U S Z T A Y s z á n d é k a i s z e - r i n t e k ö n y v e t (és az előzményeként publikált cikksorozatot, valamint a könyv kiadása után megjelentetett hasonló témájú és megalapozottságú írásait), amikor a bevezetésben maga így vall: „Az exkurzusokban az egyes témák gyakran csak vázlatosan vannak előadva és nem mindig a lehető legrészletesebben tárgyalva. Sok minden csak játék az ötletekkel...” (PUSZTAY 1995: 10).

A PUSZTAY által tárgyalt uráli nyelveket valamelyest én is ismerem, ezért nehéz lenne tévednem, ha azt állítom, hogy azok PUSZTAY általi tálalása a tények és a szakirodalom igen hiányos ismeretéről tanúskodik. Itt csak néhány feltűnően durva tévedésére hívhatom fel a figyelmet:

(1) A m. *látjátok* alakról és az osztják tárgyas ragozás alakjairól azt állítja, hogy azokban infixum van (PUSZTAY 1995: 27). Amennyire én ismerem az uráli nyelveket, azok bizony nem alkalmaznak infixumokat, vö. egy terminológiai szótár meghatározását: „Infixum... Szóképzésre szolgáló morféma, amely a többé van betoldva, pl. *-n-*: lat. *iungere* 'összeköt' vs. *iugum* ('iga')” (BUSSMANN 1990: 336).

(2) PUSZTAY szerint az ún. észak-eurázsiai nyelvi zóna legtöbb nyelvében az alany lehet jelölt. Az uráli nyelvekben a nyomatékos alany birtokos személyjelet vehet magára, tehát jelölt lehet. Példaként a cseremiszre hivatkozik (PUSZTAY 1995: 28), holott PUSZTAY forrása, amelyből ő az általa önkényesen átértelmezett példamondatot idézte, expressis verbis kimondja, miről van szó: „Determináló funkcióban leggyakrabban a Sg. 3. sz. személyjel használatos...” (BERECZKI 1990: 43). Egyébként a Sg. 3. sz. birtokos személyjel esetragos főnévhez, névmáshoz, melléknévhez, infinitivushoz, melléknévi és határozói igenévhez és olykor még finit igealakhoz csatlakozhat „emfatikus mutató particula szerepében”, írja anyanyelvéről egy cseremisz kutató (TUZSAROV 1987: 66–7).

(3) PUSZTAY szerint: „Az osztjában a genitivusi viszony kifejezésére locativusi-instrumentalisi funkciójú névutó használatos” (PUSZTAY 1995: 105) — mivel irodalmi hivatkozás nélkül állít valamit (mint annyiszor!), még csak ellenőrizni sem tudom, csakugyan az van-e PUSZTAY forrásában, amit ő közöl — én ugyanis ilyen különös osztják névutóról nem tudok.

(4) „Az ugor nyelvek paradigmáiban néhány forma reduplikáltként értelmezhető, így pl. a vogul személyes névmások dualisi alakjai függőesetekben (*mēn-men* 'mi /Du-Acc/'), vagy a *mi* ~ *mink*, *minket*, *ti*, *ti/k/tek/et* magyar személyes névmások” (PUSZTAY 1995: 108). El sem tudom képzelni, honnét származik az

a képtelenség, hogy az idézett vogul névmási alak reduplikált lenne. A vogul személyes névmások esetragos alakjaiban a ragozási fő az azonos személyű birtokos személyjellel bővül (akárcsak az idézett m. nyj. *mi-nk*, irod. *mi-nk-et*, *titek-et* formákban!!!). LIIMOLA vogul névmástanulmányát felhasználhatta volna, ehhez vö. „...itt az accusativusnak eredetileg csak a birtokos személyjel volt a végződése” (LIIMOLA 1944: 38).

Nagyon sajnálatosnak tartom az ilyen jellegű durva melléfogásokat, mert az uráli nyelveket még ennyire sem ismerő, más területen dolgozó nyelvészeket, pl. a tipológusokat könnyen megtéveszthetik.

1.3. Abba nem merülök bele, hogy ezen alapnyelv-keletkezési „teóriák” egyik alapterve a terminológiai zűrzavarban keresendő. Ha a szerzők kísérletet tettek volna pl. arra, hogy a szakirodalom alapján tisztázzák egyrészt az alapnyelv, a nyelvszövetség és a lingua franca, másrészt a nyelvrokonság, a tipológiai hasonlóság és a nyelvszövetség különbségét, feltevéseik esetleg nem sikeredtek volna ennyire a tényektől elrugaskodottra.

Egyébként az alapnyelv és a nyelvrokonság fogalmának helyettesítése nyelvek keveredésének feltevésével nem új az uralisztikában, de egyáltalán a nyelvtudományban sem. A gyökerek ugyan a XIX. század második feléig nyúlnak vissza, de e gondolat jelentős képviselői XX. századi kutatók voltak, mint pl. HUGO SCHUCHARDT és N. S. TRUBETZKOY. Főleg az utóbbi váltott ki kemény vitákat az indogermanisták körében, az uralisztikában viszont ritkán hivatkoznak rá.

Kezdjük azzal, hogy TRUBETZKOY pontosan tudta, mi a nyelvcsalád és a nyelvszövetség közti különbség, hiszen ő definiálta párhuzamosan e kettőt: nyelvszövetségről akkor beszélünk, ha nyelvek egy csoportja a szintaktikai hasonlóságokon kívül a morfológiai szerkezet alapjaiban, esetleg hangrendszerükben is hasonlóságot mutatnak, továbbá nagy mennyiségű közös kultúrszóval rendelkeznek, de nem mutatnak szabályszerű hangmegfeleléseket, nincsenek egyezések morfémakészletükben és alapszókincsük nem rendelkezik közös lexémákkal; ha viszont egyes nyelvek rendelkeznek az utóbbiakkal, akkor azok nyelvcsaládot alkotnak (TRUBETZKOY 1930: 18). Vitákat azzal a posztumusz írásával váltott ki, amelyben azt állította, hogy az indogermán alapnyelv nem teljesen képtelen hipotézis ugyan, de anélkül is magyarázható az indogermán nyelvek rokonsága (TRUBETZKOY 1939: 81). A szókincsben és a morfológiában található — úgymond — csekélyke közös elem nem bizonyítja e nyelvek közös eredetét, mivel a nyelvek fejlettségének alacsony fokán bármi kölcsönözhető, vagyis az indogermán nyelvcsoportok elődei egykor nem hasonlítottak egymásra, hanem az állandó kölcsönhatás folytán váltak hasonlatossá (TRUBETZKOY 1939: 82). PAUL THIEME TRUBETZKOY-nak ezt az elképzelését azzal utasította el, hogy a történelem előtti korok nyelveinek fejlődését csak a mai nyelvekéivel azonos módon lehet elképzelni (amely kijelentést azóta sokan megerősítették),

továbbá THIEME nem talált egyetlen bizonyítékot sem arra nézve, hogy TRUBETZKOY hipotézise valamit is megmagyarázna a történeti-összehasonlító nyelvtudománnyal szemben (THIEME 1954: 591–4). ANTON SCHERER pedig hozzáteszi, hogy TRUBETZKOY természetesen meg sem kísérelte a bizonyítást (SCHERER 1968b: VIII).

Finnugor területen elsőként az orosz D. V. BUBRIH rukkolt elő TRUBETZKOYÉ-hoz hasonló gondolattal, de BUBRIH sem az ő nevét nem említi meg, sem N. JA. MARRÉT, pedig bevallottan az ő szellemében is fogalmazott, pl. amikor így írt: „A társadalom fejlődésének stádiumai a gondolkodás stádiumait jelentik, ezek pedig a nyelvét” (BUBRIH 1948b: 78). Szerinte nemzeti nyelvek álltak kontaktusban egymással (BUBRIH 1948a: 26), az ősi finnugor nyelv a kontaktusnak köszönhetően nemzeti nyelvjárásokból tevődött össze (BUBRIH 1948b: 50). De hogy ezek a „nyelvjárások” szintén valamilyen egységesebb nyelvi változat képviselői lennének, fel sem merült nála, feltehetőleg éppen úgy jelentek meg, mint az első emberpár a Paradicsomban... A finnugor nyelvek közös szerkezeti sajátosságait és anyagi egyezéseit azonban a különféle csoportok már említett kapcsolatainak tulajdonítja. Egyes finnugor nemzeti nyelvek összeolvadhattak, mások pedig akár több nyelvre is szétválhattak. Mindez bizonyos korlátozott, esetleg változó, de nem kis földrajzi területen mehetett végbe (BUBRIH 1948a: 30). Szerinte az alapnyelv és a családja fogalmával való szakítás azt is jelenti, hogy kizárja a finnugor nyelvekhez való rasszista (!) közeledést (BUBRIH 1948a: 30–2). Nézeteit nem is abban az írásában (BUBRIH 1948a) fejtette ki részletesebben, amelyre szoktak hivatkozni az uralisták, hanem két másikban (BUBRIH 1948b, 1948c), de „érvei” már az akkori uralisztikai ismeretek alapján is téveszmék voltak. BUBRIH az alapnyelvi morfológiai rekonstrukciót képtelenségnek tartotta, mivel szerinte nem lehetséges olyan szabályszerűségeket találni, mint a hangtanban. Kiindulási alapja az, mint másoknak is, akik ebben az irányban tapogatóztak, hogy valami igen primitív nyelvi forma létezését posztulálta (pl. BUBRIH 1948b: 50). ITKONEN okkal utasította el BUBRIH és az ő nyomdokaira lépett észt VALTER TAULI (1955: 8–9) irreális fantáziálgatásait, „kontaktuselméletét” (E. ITKONEN 1962: 189, 1968: 13–4), amelyet bizony — HAJDÚ nézetével (HAJDÚ 1975: 152) ellentétben — nem lehet korszerűsíteni... TAULI extrémista megfogalmazása szerint a nyelvek nem spontán módon változnak, hanem csak más nyelvek ösztönzésére (TAULI 1955: 7), s ez lecsapódott a „radikálisan újító” mai trojka nézetvilágában is.

Különben feltűnő, hogy a „radikális újítók” alig vagy egyáltalán meg sem említik szellemi elődeik, TRUBETZKOY, BUBRIH és TAULI nevét, az azok elképzeléseit ért kritikákról pedig még akkor sem vesznek tudomást, ha a legismertebb kiadványokban láttak napvilágot. Pl. PUSZTAY ezt írja: „Az indogermanisztikában TRUBETZKOY, a finnugrisztikában BUBRIH vetette fel egy láncolatszerű őshaza ötletét” (PUSZTAY 1995: 125). TRUBETZKOY ama nevezetes cikke szere-

pel ugyan a bibliográfiában, de BUBRIH neve elő sem fordul, a kritikát tartalmazó írások szerzői természetesen még kevésbé. A finnugor nyelvészeti irodalomban járatlan olvasó vajon hogy fogja kinyomozni, BUBRIH melyik írásáról lehet szó? A „radikális újítók” általában nagyvonalúan bánnak a szakirodalommal, figyelmük feltűnően szelektív (ld. pl. ESA ITKONEN 1998a, 1998b, HASSELBLATT 1998), ha esetleg némelyikük válaszol is a kritikai megjegyzésekre, kioktató hangnemben mellébeszél (ld. LAAKSO 1998).

1.4. Ha — úgymond — nem volt alapnyelv, akkor a rokon nyelvek egymás közti kapcsolatait családfaszerűen ábrázolni értelmetlen dolog. Erről többen így is vélekednek, nem csak az eddig emlegetett „radikális újítók”. A finn KAISA HÄKKINEN csak a családfamodellt kritizálja vehemensen, az alapnyelv koncepciója ellen nem emel egyértelmű kifogást. Arra hivatkozik, hogy az indogermán nyelvek esetében újabban nem szokás az egyes csoportok közti rokonsági viszonyokat ily módon szemléltetni (HÄKKINEN 1984: 1). Úgy vélem, indokolatlan megjegyzésről van szó, hiszen az indogermánban ténylegesen jóval komplikáltabbak a viszonyok, továbbá nem is egészen igaz (vö. pl. MALLORY 1991: 20, BEEKES 1995: 30, 31, 44, MALMKJÆR 1995: 212). HÄKKINEN igen kategorikusan érvelve zárja ki azt, hogy a családfamodell alkalmas lenne a nyelvcsalád tagjai közti rokonsági viszonyok szemléltetésére, mivel szerinte a nyelvrokonság egymással eredetileg rokon és nem rokon nyelvek összeolvadása révén jön létre, s ezt a bonyolult folyamatot a családfaszerű ábrázolás nem képes érzékeltetni (HÄKKINEN 1984: 1–2). HÄKKINEN szerint a családfát helyettesíthetnék a mai kutatásoknak inkább megfelelő „bokormodellel”, amely a kronológiát tekintve semleges (HÄKKINEN 1983: 383–4). PEKKA SAMMALLAHTI okkal találja egyoldalúnak HÄKKINEN eljárását, szerinte a „bokormodell” nem segít, sőt inkább visszalépésnek tekinthető (SAMMALLAHTI 1990: 7–8). MIKKO KORHONENT inkább fésűre, mint bokorra emlékezteti HÄKKINEN ábrája, de hozzáteszi, hogy ez az ábrázolás szinte semmit sem mond (KORHONEN 1984: 248–9), tehát értelmetlen újításról van szó.

Úgy látom én is, mint LARS-GUNNAR LARSSON, hogy HÄKKINENnek minden törekvése ellenére sem sikerült „kidöntenie” a finnugor családfát, de nemcsak azért, mert meglehetősen jól korrelál a finnugor népek térbeli elhelyezkedésével (vö. HÄKKINEN 1983: 383, LARSSON 1990: 232–3), hanem azért sem, mert azt sem sikerült eddig senkinek komolyan kétségbe vonnia, hogy a nyelvcsalád tagjai közti rokonsági viszonyok, fokozatok tényleg olyanok, amilyeneknek több mint száz éve ismerjük őket. A családfa megmutatja azt a szókinszbeli azonosságok, a hangtani közösségek és a grammatikai egyezések alapján együttesen megállapított tény, hogy pl. a magyar a vogullal és az osztjákkal sokkal közelebbi rokonságban áll, mint pl. a finnel vagy akár csak a zürjénnel. Éppen ezért a családfának nemcsak térbeli szemléltető ereje van, hanem kronológiailag is „beszél”, azaz a magyarnak, a zürjénnek és a finnek a közös előzménye régibb,

mint a három ugor nyelv. A családfa a térbeli elhelyezkedésből fakadóan a hullámszerű nyelvi változásokat sem zárja ki, hiszen szomszédos nyelvek esetleges konvergenciai közös innovációk (is) lehetnek (ehhez vö. E. ITKONEN 1960: 2–3, MALLORY 1991: 20; ld. még SETÄLÄ 1926: 54, RAVILA 1958: 7, 1967: 70).

LARSSON az uráli családfát szükséges rossznak tekinti, amelyet a jelek szerint nem lehet kidönteni, bár kellene. Úgy látja, hogy ez valójában az uráli nyelvek földrajzi elhelyezkedését szemlélteti, s álcázott térképnek nevezi (LARSSON 1981: 45, 1990: 232, 1996: 35). KÜNNAP ezen minősítést olvasva az alábbi, újjongva közreadott, revelációszerű felfedezést tette: „»Álcázott térkép« — aligha találhatnánk rá megfelelőbb minősítést!” (KÜNNAP 1998b: 30). Persze alaposabb olvasottsággal, kiterjedtebb szakirodalmi ismeretek birtokában nem hozta volna lázba KÜNNAPOT LARSSON megjegyzése, hiszen lényegében ezt már jóval korábban RAVILA (1949: 10) leírta, ERKKI ITKONEN (1960: 14, 1968: 13–4) pedig megismételte; HÄKKINEN (1983: 383) és SAMMALLAHTI (1990: 11) is utalt rá, sőt már OTTO DONNER úttörő jellegű munkájában is benne van, igaz, nem explicit módon, hanem a migrációs elméletbe ágyazva (vö. DONNER 1879: 157–8). Persze az indogermanisztikában is felbukkant ez a gondolat (pl. SOLTA 1968: 342, LEHMANN 1996: 11–2). Még megjegyzem, hogy egy különben jól felkészült finn kolléga, TAPANI SALMINEN tíz évvel ezelőtt azt állította, hogy már SETÄLÄ elavultnak tekintette a családfát (SALMINEN 1989: 16); ezzel szemben az általa hivatkozott helyen én azt találtam, amit HÄKKINEN is, azaz „E. N. SETÄLÄ a finnugor nyelvek közti viszonyokat lényegében ugyanúgy ábrázolta, mint OTTO DONNER” (HÄKKINEN 1983: 67; ld. SETÄLÄ 1926: 53–4). Ebből (is) az a tanulság, hogy a szakirodalmat olvasni kell, sőt: figyelmesen kell olvasni!

1.5. A „radikális újjítók” elítélik az uralisták rekonstrukcióit, amely KÜNNAP szerint „visszarekonstrukció” (fi. takaisinrekonstruktio, a. back-reconstruction) (KÜNNAP 1998a: 81, 1998c: 608). E furcsa új terminus értelme pedig a következő, idézem: „Kifejeztem erős kétségeimet az egységes alapnyelv egykori létezésével és azzal az értelmetlenséggel kapcsolatban, hogy az alapnyelvre rekonstruált formákat »visszarekonstruálják« a mai uráli nyelvekre” (KÜNNAP 1998a: 81), s ezt az eljárást egyenesen bűnnek minősíti (KÜNNAP 1998c: 608). A szövegből kiderül, hogy engem is a bűnbe esettek közé sorol, de mivel számomra a „visszarekonstrukció” a magyarázat ellenére obskúrus kifejezés maradt, nem értem a bűnömet sem. PUSZTAY is súlyos bűn elkövetésével vádolja a rekonstrukcióval foglalkozó komparatistákat, öszerinte ugyanis a „vérfertőzés” (incestus) bűnét követik el (PUSZTAY 1995: 17, 39, 57). Azt hiszem, az uralisták túlnyomó többsége ezek szerint bűnbe esett, tegyük hozzá: hivatásszerűen. Komolyra fordítva a szót, azt kell hinnem, egyesek gyakran nem is tudják, mit írnak le.

2. Az uráli őshaza problémája

Az engem érdeklő kérdések, az alapnyelv és az őshaza, valamint ezek kronológiája szorosan összefüggnek egymással (vö. pl. KRAHE 1968: 427–8, BRANDENSTEIN 1968: 530, KÜNNAP 1995b: 125–6). Sőt ezekhez nagyon gyakran társul az alapnyelvet az őshazában beszélt ősnép fogalma is (vö. pl. SOLTA 1968: 324, KRAHE 1968: 427–8; E. ITKONEN 1960: 1), amelyet én nem látok szükségesnek bevonni a nyelvészeti jellegű kutatásba. Különösen azért nem, mert egy nyelvet antropológiailag igen eltérő típusokat képviselő emberek beszélhetnek anyanyelvükként, mint például az angol mutatja; sokszor megállapították ugyanis, hogy a nyelvek rokonsága nem feltétlenül jelenti beszélőik vérrokonságát is. Akik tehát ilyen pozícióból próbálnak küzdeni akár az uráli, akár az indogermán nyelvek rokonságát hirdető történeti-összehasonlító nyelvtudomány megállapításai ellen, maguk teremtette téveszmék, fantomok ellen hadakoznak.

2.1. A „radikális újítás” hívei szerint nem volt közelebbről meghatározható, lokalizálható őshaza sem (KÜNNAP 1996a: 224–5, 1998b: 112, JULKU 1998: 28–9), illetőleg helyette „őshazák láncolatát” kell feltenni (PUSZTAY 1995: 125).

Az uráli-finnugor őshazát korábban a Volga-Káma vidékére volt szokás helyezni, majd HAJDÚ az Urál északi vidékére, főleg annak szibériai oldalára tette; a finnek és az észtek régészeti leletekre hivatkozva a Baltikum vidékén vélik meghúzhatni annak nyugati határát. Ezek mind a tradicionalisták, azaz az uralisták nézetei.

KÜNNAP — WIJK kéziratosa munkáira támaszkodva — tudtul adja, hogy az északi lingua franca (értsd: az uráli alapnyelv) beszélői egész Észak-Európát birtokukban tartották a brit szigetektől (!) az Urálig (KÜNNAP 1996b: 73).

PUSZTAY szerint a mai uráli nyelvek annyira különböznek egymástól, hogy szóba sem jöhet egy egységes alapnyelv és egy viszonylag körülhatárolható őshaza feltevése. Ő két „centrumot” posztulál, egy keletit és egy nyugatit. A keletibe tartoztak volna az ugor és a szamojéd nyelvek, valamint a mordvin elődjének beszélői, a nyugatiba pedig a többiéi, illetőleg a lapp előzményének beszélői a keleti és a nyugati centrum közt bókászva hol ide, hol oda tartoztak volna. Ezenkívül a „keleti centrum” az ún. észak-eurázsiai nyelvi zónában átmeneti területet képezett a „nyugati centrum” nyelvei és a szibériai nyelvek közt. A „keleti centrum” szerinte azon a területen lehetett, ahol HAJDÚ feltevése szerint az uráli őshaza terült el, vagyis Szibéria északnyugati részében (PUSZTAY 1995: 124–5). A nyugati „centrum” lokalizálásáról nem szól, de KYÖSTI JULKU erről többet is szeretett volna megtudni tőle. Az én megítélésem szerint nem éppen tudományos okfejtés keretében egyeztek meg ők ketten a nyugati „centrum” kiterjedésében; idézem JULKUt: „Amikor PUSZTAYval megbeszéltem azt a problémát, meddig terjeszthető ki nyugaton a finnugor népek lakhelye, PUSZTAY álláspontja nagyon világos volt: »Ez az Ön dolga. Felőlem terjessze ki akár az

Atlanti-óceánig«. Nem lehet véletlen, hogy a turkui KALEVI WIIK PUSZTAY gondolataitól függetlenül hasonló eredményekre jutott” (JULKU 1998: 28–9).

2.2. A „radikális újítók” bőséges terméséből rendelkezésemre álló írásokból az látszik, hogy a humángenetikai vizsgálatok eredményeit is bevonják érveik közé. Gyakran idézik a CAVALLI-SFORZA társszerzőségével született tanulmányokat is (pl. KÜNNAP 1996d: 142, 1997a: 65, 70, 3. jegyzet; JULKU 1997: 258, 270, 1998: 30–1, 40, 39. jegyzet). Az ezekből levonható következtetések azonban számomra nem tűnnek egyértelműnek. Pl. REIJO NORIO finn genetikus professzor szerint, aki nem tartozik ebbe a táborba, a CAVALLI-SFORZA vezette genetikai kutatások eredményei alapján nem lehetetlen, hogy évezredekkel ezelőtt Európában déli–északi migráció ment végbe, amelynek lehetősége támogathatná WIIK feltevését (NORIO 1998), bár azt is megjegyzi, e kutatások nem igazán alkalmasak arra, hogy a legtöbb európai nép rokonságáról mondjanak valamit (NORIO 1997). A CAVALLI-SFORZA társszerzőségével készült írások egyikében én viszont azt olvastam, hogy „az uráli nyelvű népek a Jeges-tenger partvidékén terjedhettek nyugat felé eredeti, ismeretlen lakhelyükről” (CAVALLI-SFORZA–PIAZZA 1993: 15).

3. Egy reális hipotézis

Az alapnyelvi egység és az őshaza lokalizációja témájának lezárásaként felidézem KORHONEN egy nagyon plauzibilis elképzelését, amely szerint:

A nagy nyelvcsaládok a világ fejlett területein léteznek. Az elmaradott vidékeken csak izolált kis nyelvek találhatók. Így lehetett ez a régi időkben is. Amíg csak alacsony szintű őskori halászatot és vadászatot folytattak az emberek, kis társadalmi közösségek alkottak nyelvi közösségeket. Amikor ezekben megindult a technikai-gazdasági fejlődés, expanzívok lettek, kulturálisan és nyelvileg aszimilálták kevésbé fejlett szomszédaikat. Ha a nyelvi és kulturális expanzió folytatódott, végül elért egy olyan határt, ahonnan a nyelvi egység csökkenni kezdett. A nyelvjárási különbségek elmélyültek, és az alapnyelv fokozatosan leánynyelvekre bomlott. Jó okkal feltehető tehát, hogy az olyan nagy nyelvcsaládok, mint amilyen az uráli, az altaji és az indogermán, az expanzív társadalmi és kulturális fejlődés során alakultak ki. Így az uráli, az altaji, az indogermán stb. nyelvcsalád már a felbomlás előtt nagyobb területen és nagyobb népesség által beszélt nyelv volt, mint a tipikusan paleolitikumi nyelvszigetek (KORHONEN 1980: 65). — Természetesen KORHONEN hipotézise is csak hipotézis, ám józan és van racionális alapja, de a „radikális megújulás”, az „áttörés” híveinek irodalmi hivatkozásaiban furcsa módon nem találkoztam vele.

4. Az uráli/finnugor alapnyelv megismerhető eszközkészlete

Tudott dolog, etimológia és hangtörténet nélkül nem lenne történeti-összehasonlító morfológiai kutatás, ez viszont a megfelelő szintaktikai tanulmányokhoz nélkülözhetetlen. Úgy látom azonban, hogy a történeti-összehasonlító morfoló-

giai kutatásokban kimondva-kimondatlanul a hangtörténet tanúságtétele dominál. Az utóbbi 15–20 évben az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy az uráli összehasonlító nyelvtudomány bizonyos fokig a hangtörténet foglyává lett. A hangtörténeti kutatásokban kétségtelenül áldásos hatású újgrammatizmus erősen hozzájárult ahhoz, hogy a történeti-összehasonlító uralisztikai vizsgálatok minden területén a hangtörténeti kritériumokat tekintették kizárólagosnak. Márpedig ha csak a hangtörténetre támaszkodva igyekszünk megítélni nyelvtörténeti folyamatokat, akkor könnyen abba a csapdába eshetünk, hogy a látszatot véljük valóságnak.

Bizonyos morfológia elemekről, jelenségekről, azok esetleges uráli alapnyelvi meglétéről nem ritkán szemellenzős módon csak hangtani, hangtörténeti kritériumok alapján alkotnak a komparatisták véleményét; ilyen példaként említhetem az igei személyragok és a birtokos személyjelek korával kapcsolatos felfogások némelyikét. Ennek köszönhetően természetesen a kérdéses elemek funkcióinak vizsgálata, tehát a szintaktikai oldal is torz megvilágításba kerül, ha egyáltalán szóba kerül. Akik megfelelnek arról, hogy az alapnyelvek is grammatikai törvényszerűségek szerint működő rendszerek voltak, gyakran hajlamosak arra, hogy szinte „antinyelvnek” tekintsék azokat. Gyakori tévedés, hogy a grammatika egyes alapelemeit a 6–8 ezer évvel ezelőtti alapnyelvi állapotokra vélik kialakulóban lévőnek (tehát nagyjából a glottogenezis folyamatával tévesztik össze az alapnyelvi eseményeket), noha az alapnyelvek semmivel sem voltak „elmaradottabbak, primitívebbek”, mint pl. a mai magyar vagy finn, csak éppen „mások”, ám leánynyelveikhez mégis sokban hasonlóak voltak. Azt a szélsőséges felfogást pedig végképp zsákutcának kell minősítenem, amikor egyesek úgy alkotnak ítéletet, hogy az uráli, finnugor stb. korban a beszélők gondolkodásmódja (értsd: gondolkodási szintje, tehát szellemi kapacitása) mit tett lehetővé és mit nem...

4.1. Úgy tapasztaltam, az uráli numerusokról nyilatkozó kutatók fogalomtárában különös fontosságú a „numerus indefinitus” vagy gyakrabban használt megnevezéssel a „numerus absolutus”. Az ezen fogalom körüli tisztázatlanságra vezethetők vissza azok a minden alapot nélkülöző spekulációk, amelyek szerint az uráli nyelvtörténetnek volt olyan periódusa, amikor a nyelv híjával volt a számjelölés morfológiai lehetőségének. A numerus indefinitus az én ismereteim szerint legtöbbször a morfológiai singularis egyik funkciója, nem egy bizonyos individuumra, hanem azonosítatlan egyedek meghatározatlan mennyiségű tagból álló csoportjára vonatkozik. A numerus indefinitus értelemszerűen a numerus definitusszal áll oppozícióban. Ha tagadom egy nyelvi állapotban a numerus definitus meglétét, természetesen kizártam a numerus indefinitus létezését is (pl. mivel a magyar nyelvben nincs nőnem, értelmetlenség lenne hímnemet emlegetni). A numerus indefinitus egy osztály azonosítatlan, meghatározatlan egyedei határozatlan, indiscret mennyiségének kifejező eszköze, míg a numerus

definitus azonosítható vagy azonosított egyedek meghatározott, discret mennyiségének kifejező eszköze. A numerus indefinitus és a numerus definitus tehát a morfológiailag jelölt numerusok (singularis, dualis, pluralis) funkciója (részletelesen ld. HONTI 1995a: 83–4, 1995b: 165–8, 1997: 4–14). Éppen ezért téves minden olyan állítás, amely szerint a (morfológiailag jelölt) dualis és pluralis funkcionális előzménye valami obskúrus (a mai singularissal alakilag egyező, tehát \emptyset morfémájú) numerus indefinitus lett volna, vagyis hogy az uráli alapnyelv még nem rendelkezett volna a „numerus” kategóriájával.

Az eddigi kutatások vagy nem tudják megmagyarázni pl. a *t* többesjel eltűnését a cseremisiz főnévi paradigmából, értsd: nem tudják hangtörténeti okát adni (pl. LAVRENTYEV 1971: 18), vagy valamiképpen az alapnyelvi állapotok tükrözőjének kívánják feltüntetni (pl. RAVILA 1941: 96). Hogy a cseremisizben miért nincs a névszói **t* többesjelnek nyoma, arra tudtommal eddig csak ERDŐDI JÓZSEFnek sikerült olyan választ adnia, amely nem hangtörténeti okokat keresve tévelyeg: „A többes *t* akkor veszett el, amikor már újabb többesi jelek kezdtek kialakulni és testesebb alakok, telítve több kifejezőséggel, jelentéssel — tehát nem csak formális jelek — léphettek helyükbe” (ERDŐDI 1955: 458). Ez — mutatis mutandis — érvényes a **t*-vel nem rendelkező többi nyelvre is (votják, zürjén és magyar). Vagyis egy régi többesjel funkcióját fokozatosan egy újabb elem veszi át, és egyidejűleg a régi kiszorul a használatból.

4.2. A tárgyas ragozást ismerő uráli nyelvekben a tárgyas igeragok nagyobb hasonlóságot mutatnak a megfelelő birtokos személyjelekkel, mint az alanyi igeragokkal, mégpedig hosszabbak (vö. pl. RISTINEN 1973: 18), amely körülmény évtizedeken át képtelen magyarázatokra sarkallta a kutatókat. A hangtani tekintetben viszonylag archaikus finn-ségiben a birtokos személyjelek egy része testesebb a megfelelő igei személyragoknál. Ezek a tények csak úgy magyarázhatók racionálisan, ha abból indulunk ki, hogy az agglutinálódást megelőző nyelvállapotban a hátravetett névmások szintaktikai funkciójuk ellátására alkalmasan voltak megformálva, azaz az alanyi funkciójú névmásnak nem volt esetragja, a tárgyi funkciójú accusativusban, a birtokos jelzői pedig genitivusban volt (HONTI 1995b: 59–60). Ezt a hipotézisemet támogatják a vogul, az osztják, a mordvin, a finn és a jurák személyes névmási eredetű, személyt/tárgyat jelölő suffixumok; megjegyzem: az agglutinálódó, hátravetett, hangsúlytalan, anaforikus személyes névmásoknak szintaktikai funkciójuknak megfelelő megformálását illetően igen tanulságosak számunkra a mongol (vö. SZANZSEJEV 1953: 178, 1963: 88–9, 90, COMRIE 1980) és a török nyelvek (vö. TENISEV 1988: 22–30).

4.3. Az elmondottakból természetesen nem következik az, hogy száműzni akarom a hangtörténetet az uralisztikából, de még csak a történeti morfológiából, a morfoszintaktikai kutatásokból sem. Azt szeretném hangsúlyozni, hogy a hangtörténet akkor nem segít bizonyos morfémák eltűnésének az igazolásában,

ha az eltűnésnek nem hangtani, hanem egyéb okai voltak, vagyis: „ahol nincs, ott ne keress!” A megőrződött régi morfémák egykori hangalakjának, morfológiai megformáltságának kikövetkeztetésében igenis támaszkodom a hangtörténet vallomására, ha nem mosódtak el mára az egykori szó- vagy morfémaalakok releváns elemeinek nyomai. A morfémakomplexumok (szóalakok) morfológiájának rekonstruálásakor én azonban szükségszerűen figyelembe veszem azok szintaktikai funkcióit is.

Az alapnyelvektől a mai nyelvekig lezajlott változásokat nem tekintem egy hajdani funkcionális nyelv — úgymond — leépülésének, miként a mai nyelveket sem vélem elődeiknél (alapnyelveiknél) fejlettebbeknek, hanem csak egyszerűen másoknak, ám nagyon sok elemükben és vonásukban mégis hasonlóknak.

5. Néhány általános jellegű megjegyzés

Úgy vélem, akkor tudunk továbblépni az uralisztikai kutatásokban, ha jobban figyelünk arra, mi történik a rokon nyelvtudományi diszciplínákban, miként hasznosíthatjuk az általános nyelvészet, a tipológia, a nyelvek közti kapcsolatok vizsgálatában elért eredményeket. Természetesen kellő óvatossággal fogadva azoknak gyakran másod-, harmadkézből származó vagy éppen hallomásból beszerzett, olykor föltöttebb kétes értékű információkon alapuló és igen nagyvonalúan felállított téziseit, elszietve levont következtetéseit; néha az ilyen munkákban olvasható, meghökkentően téves vagy elavult finnugrisztikai ismeretek okkal kelhetnek bennünk bizalmatlanságot.

Nagyon ajánlatos saját szakterületünk tudománytörténetéről is alapos információkkal rendelkezünk. Sokan ugyanis sajnálatos módon nem ismerik annak a tárgykörnek az irodalmát, amelyről egy hályogkovács merészségével nyilatkoznak. A szakirodalom valóban óriási, még a legnagyobb igyekezet mellett is előfordulhat, hogy a kutató releváns állásfoglalásokról nem szerez tudomást. De nem törekedni az eddigi eredmények és a tévútnak bizonyult kísérletek megismerésére, véték. Ha valaki pedig szándékosan mellőzi a már felhalmozódott ismeretanyag birtokbavételét, aligha tekinthető kutatónak. A nyelvészetben működő kutatónak is pontosnak, megbízhatónak kell lennie, rendelkeznie kell a jó értelemben vett filozhajlammal.

A kommunizmus összeomlásával a véleménynyilvánítási szabadság helyreállt az oroszok által korábban megszállt Magyarországon és Észtországban, valamint az oroszok által felügyelt Finnországban is. Most mindhárom országban tanúi lehetünk annak, hogy egyesek az elmúlt évtizedek megaláztatásaiért, sérelmeiért a tudomány perifériájára (vagy éppen azon kívülre) sodródva igyekeznek elégtételt venni. Ennek szép (szinte már infantilisnak minősíthető) példáját idézi KÜNNAP, amelyet még ő sem tud helyeselni, ugyanis a dolgok erős leegyszerűsítésének tekinti; egy helsinki kutatási program egyik munkatársától idézi a következőt: „Jó példája annak, miként (re)interpretálható a történelem, hogy

módosultak a finnek eredetével kapcsolatos spekulációk. Amikor a Szovjetunió még nagyon erős volt, és a finn külpolitika ehhez a realitáshoz igazodott, a finneknek mai hazájukba való betelepülését pl. az iskolákban úgy tanították, hogy a finnek és a többi finnugor nép valahonnét keletről érkezett Oroszországon keresztül és jutott el Finnországba, Észtországba és Magyarországra. A 'család' egy része azonban Oroszországban maradt. Ma, mivel Finnország már tagja az Európai Uniónak, a Szovjetunió pedig már nem létezik, a történelem új megfogalmazásban jut el hozzánk: A finnek nem keletről érkeztek, hanem nyugatról, és véglegesen a nyugati kultúra részesei" (KÜNNAP 1996e: 64).

6. Összegzés

Végül az előadás címében feltett kérdésre is szeretnék röviden válaszolni: uráli és finnugor kori eleink egy olyan egységes nyelvet, alapnyelvet beszéltek, amelynek egységessége a nyelvterületen élők számára biztosította a kölcsönös megértést. Az egység ez esetben nem jelent sem többet, sem kevesebbet, mint a mai nyelvi közösségek nyelvének egységessége. Amint ez megszűnt, megszűnt az alapnyelv is, a mai nyelvek, nyelvcsoportok elődei alakultak ki belőle.

Az alapnyelv beszélői mint vadászok nagy területeket járhattak be, ezzel egyúttal biztosítva a nyelvterület egyes részei közti kapcsolatok fenntartását. Ez a terület az Urál környékén, főleg attól nyugatra lehetett, amely fokozatosan bővült még nyugatabbra, egészen a Baltikumig. A nyelvi egység megszűnését előidézhette a gazdasági viszonyok fejlődése, idegen nyelvű közösségek benyomulása az uráli területekre.

Az mindenképpen biztos, hogy az uráli nyelvek sem alakulhattak ki a nyelvi változások törvényszerűségeit semmibeveve. Aki ezeket figyelmen kívül hagyva építget östörténeti és nyelvtörténeti légvárakat, csak az östörténeti csodabogarak agresszív inváziójának válik részesévé, amelyek a véleménynyilvánítási szabadság helyreállításával a vajákos csodadoktorok, az ufológusok, az asztrológusok és egyéb „szakemberek” mellett ismét előmászta. A „radikális újítás” híveinek nézetrendszere és a ZSIRAI MIKLÓS által ama nevezetes cikkben (ZSIRAI 1943) már túhegyre tüzdelt nyelvészeti csodabogarak tenyésztőinek és azok utódainak, a mai sumér- és törökhitű magyarkodó és egyéb dilettánsoknak a fantazmagóriái közt nem sikerült lényeges m i n ő s é g i különbséget felfedeznem. Egy lényeges különbség azonban mégis van, legalábbis az ötletek előadói között: a „radikális újítók” rendelkeznek szakmai ismeretekkel, míg a másik tábor hívei még talán csak nem is hallottak a tudományos módszerekről, az eddigi kutatási eredményeket pedig — szakmai tájékozottság és egyáltalán a kellő műveltség hiányában — nem képesek megérteni. Az én megítélésem szerint tehát nincsen nagyon éles választóvonal a radikális újítók és azon szakértők eszmevilága közt, akik pl. az óegyiptomi és a finn nyelv tesvériségét hirdetik, vagy éppen azt vallják, hogy a világ minden nyelve a magyarból származik... De talán ez így is van

rendjén, hiszen minden tudományos diszciplínának megvan a maga kétes értékű hordaléka (vö. pl. CSÁNYI 1998).

BOGYAY TAMÁS az említett ZSIRAI-cikk utáni őstörténeti csodabogár-tenyésztők mentalitását kommentálva írta éppen harminc évvel ezelőtt:

„1. A tudománytalan elméletek hirdetői ma már nem pusztán dilettánsok. Tekintetbe véve szakmai képzettségüket, tőlük több kritika és önkritika lenne várható. Tudják, miképpen gyakoroljanak befolyást azon helyekre és körökre, amelyeknek a bizonyítatlan tanokat hivatalból kellene elutasítaniuk.

2. Az ilyen elméletek nyilvánvalóan reális lelki szükségletet elégítenek ki. Ezzel magyarázható széleskörű hatásuk, hogy még képzett történészek is bedőlnek nekik” (BOGYAY 1969: 295).

Ehhez, a mondhatni eufemisztikus megfogalmazású megállapításhoz nincs mit hozzáfűznöm...

HONTI LÁSZLÓ

Irodalom

- BEEKES, ROBERT S. P. (1995): *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam–Philadelphia.
- BERECZKI GÁBOR (1990): *Chrestomathia Ceremissica*. Budapest.
- VON BOGYAY, TAMÁS (1969): Urgeschichtliche Wunderdinge. *Ural-Altäische Jahrbücher* 41: 295–9.
- BRANDENSTEIN, WILHELM (1968): Das Indogermanenproblem. In: SCHERER 1968a: 523–37.
- BUBRIN, D. V. [БУБРИХ, Д. В.] (1948a): Советское финноугорское языкознание. *Ученые записки. Серия востоковедческих наук. Выпуск 2. Советское финноугроведение I*. Ленинград. 24–32.
- BUBRIN, D. V. [БУБРИХ, Д. В.] (1948b): Сравнительная грамматика финноугорских языков в СССР. *Ученые записки ЛГУ* 105. Ленинград. 47–80.
- BUBRIN, D. V. [БУБРИХ, Д. В.] (1948c): К вопросу об отношениях между самоедскими и финноугорскими языками. *Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка*. 1948, том VII, вып. 6. Москва. 511–7.
- BUDENZ, JOSEF (1879): *Ueber die Verzweigung der uralischen Sprachen*. Separat-Abdruck aus der Festschrift zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum des Herrn Professor Benfey. Göttingen.
- BUSSMANN, HADUMOD (1990): *Lexikon der Sprachwissenschaft. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage*. Stuttgart.
- CAVALLI-SFORZA, L. L.–PIAZZA, A. (1993): Human Genetic Diversity in Europe: A Summary of Recent Research and Prospects for the Future. *European Journal of Human Genetics* 1: 3–18.
- COLLINDER, BJÖRN (1960): *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Uppsala.

- COMRIE, BERNARD (1980): Morphology and Word Order Reconstruction: Problems and Prospects. In: FISIÁK, JACEK (ed.): *Historical Morphology. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 17*. The Hague–Paris–New York. 83–96.
- CSÁNYI VILMOS (1998): A tudományok nyitott, szabályozott hiedelemrendszerek. *Magyar Tudomány* 98/9: 1065–8.
- DONNER, OTTO (1879): *Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen*. Abdruck aus den Acta Societatis Scientiarum Fennicae. Tom. XI. Helsingfors.
- ERDŐDI JÓZSEF (1955) válasza az opponenseknek. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 6: 454–65.
- HAJDÚ PÉTER (1966/1973): *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Budapest.
- HAJDÚ PÉTER (1975): Arealógia és uralisztika. *Nyelvtudományi Közlemények* 77: 147–52.
- HASSELBLATT, CORNELIUS (1998): Avunhuuto lounaasta. *Virittäjä* 1998: 232–9.
- HÄKKINEN, KAISA (1983): *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku.
- HÄKKINEN, KAISA (1984): Wäre es schon an der Zeit, den Stammbaum zu fällen? Theorien über die gegenseitigen Verwandtschaftsbeziehungen der finnisch-ugrischen Sprachen. *Ural-Altäische Jahrbücher. Neue Folge* 4: 1–24.
- HONTI LÁSZLÓ (1995a): Wieviel Augen haben die Uralier? (Zu Funktionen der Numeri im Uralischen.) In: KÜNNAP 1995a: 73–87.
- HONTI LÁSZLÓ (1995b): Der uralische Numerus absolutus — was ist er eigentlich? *Linguistica Uralica* 31: 161–9.
- HONTI LÁSZLÓ (1997): Numerusprobleme (Ein Erkundungszug durch den Dschungel der uralischen Numeri). *Finnisch-ugrische Forschungen* 54: 1–126.
- ITKONEN, ERKKI (1960): Die Vorgeschichte der Finnen aus der Perspektive eines Linguisten. *Ural-Altäische Jahrbücher* 32: 2–24.
- ITKONEN, ERKKI (1962): Die Laut- und Formenstruktur der finnisch-ugrischen Grundsprache. *Ural-Altäische Jahrbücher* 34: 187–210.
- ITKONEN, ERKKI (1968): Suomen suvun esihistoria. In: *Suomen kielen käsikirja*. Helsinki. 11–34.
- ITKONEN, ESA (1998a): Sukupuu ja kontakti. *Virittäjä* 1998: 96–103.
- ITKONEN, ESA (1998b): 'Kielihistorian rintamat': perusteeton näkemys. Tieteessä tapahtuu 1998/3, Internet. Helsinki.
- JULKU, KYÖSTI-ÄÄRELÄ, MERJA (toim.) (1997): *Itämerensuomi — eurooppalainen maa*. Studia Historica Fenno-Ugrica 2. Jyväskylä–Oulu.
- JULKU, KYÖSTI (1997): Eurooppa — suomalais-ugrialaisten ja indoeurooppalaisten pelikenttä. In: JULKU-ÄÄRELÄ 1997: 249–75.
- JULKU, KYÖSTI (1998): Der aktuelle Stand der Forschung der finnougriischen Völker. *Specimina Sibirica* 14. Szombathely. 23–41.
- KALLIO, PETRI (1997): Uralic substrate features in Germanic? *Journal de la Société Finno-ougrienne* 87: 123–30.
- KALLIO, PETRI-KOIVULEHTO, JORMA-PARPOLA, ASKO (1997): „Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti”: perusteeton hypoteesi. *Tieteessä tapahtuu* 1997/8. Helsinki. 47–51.

- KALLIO, PETRI-KOIVULEHTO, JORMA-PARPOLA, ASKO (1998): „*Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti*”: edelleen perusteeton hypoteesi. Tieteessä tapahtuu 1998/3, Internet. Helsinki.
- KORHONEN, MIKKO (1980): Über die vorgeschichtlichen Bedingungen für die Annahme der Paläo-Ursprachen. In: ORTUTAY, GYULA (ed.): *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus anno 1975*. Pars II. Budapest. 64–5.
- KORHONEN, MIKKO (1984): HÄKKINEN, KAISA: Suomen kielen vanhimma sanastosta ja sen tutkimisesta. *Ural-Altäische Jahrbücher. Neue Folge* 4: 247–9.
- KRAHE, HANS (1968): Indogermanisch und Alteuropäisch. In: SCHERER 1968a: 426–54.
- KÜNNAP, AGO (ed.) (1995a): *Minor Uralic Languages: Grammar and Lexis*. Tartu–Groningen.
- KÜNNAP, AGO (1995b): The Uralic Language Tree Model and the Myth of the Migration from the East at the Jyväskylä Congress. In: KÜNNAP 1995a: 123–7.
- KÜNNAP, AGO (1996a): JÁNOS PUSZTAY: Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische). *Linguistica Uralica* 32: 218–25.
- KÜNNAP, AGO (1996b): Ursprache oder Sprachbund? J. PUSZTAY: Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung. (Beispiel: Das Protouralische). *Fenno-Ugristica* 20. Tartu. 73–6.
- KÜNNAP, AGO (1996c): Was geht auf die gemeinsame uralische Grundsprache zurück? In: LARSSON, LARS-GUNNAR (Hrsg.): *100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala*. Studia Uralica Upsaliensia 26. Uppsala. 241–7.
- KÜNNAP, AGO (1996d): On the Origin of Uralic Languages. In: BERCZKI ANDRÁS-KLIMA LÁSZLÓ (szerk.): *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. Uralisztikai tanulmányok 7. Budapest. 142–4.
- KÜNNAP, AGO (1996e): A Pragm-Areal Linguistic Challenge to Uralistics. Pragmatics, Ideology, and Contacts. *Fenno-Ugristica* 20. Tartu. 61–4.
- KÜNNAP, AGO (1997a): Uralilaisten kielten läntinen kontaktikenttä. In: JULKU-ÄÄRELÄ 1997: 63–74.
- KÜNNAP, AGO (1997b): *Radical Renewing in Uralistics*. Internet.
- KÜNNAP, AGO (1998a): On the Uralic *ś-Preterite and *k-Present. *Linguistica Uralica* 34: 81–6.
- KÜNNAP, AGO (1998b): *Breakthrough in Present-Day Uralistics*. Tartu.
- KÜNNAP, AGO (1998c): Olemme väsyneet puihin. *Virittäjä* 1998: 607–9.
- LAAKSO, JOHANNA (1998): Tyvestä puuhun noustaan. *Virittäjä* 1998: 610–2.
- LAAKSO, JOHANNA (1999): Language Contact Hypotheses and the History of Uralic Morphosyntax. *Journal de la Société Finno-ougrienne* 88: 59–72.
- LARSSON, LARS-GUNNAR (1981): Three Baltic Loanwords in Fennic. On Dating Pre-Literary Linguistic Material. *Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis. Nova Series* 3: 2. Stockholm. 17–55.
- LARSSON, LARS-GUNNAR (1990): Zum Problem der uralischen Urheimat. *Linguistica Uralica* 26: 230–8.
- LARSSON, LARS-GUNNAR (1996): Comments on Pekka Sammallahti's Paper „Language and Roots”. In: LESKINEN, HEIKKI-SEILENTHAL, TÖNU (ed.): *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum* 8. Jyväskylä. 34–6.

- LAVRENTYEV, G. I. [ЛАВРЕНТЬЕВ, Г. И.] (1971): Категория числа имен существительных в волжском говоре марийского языка. *Советское финно-угроведение* 7: 13–8.
- LEHMANN, WINFRED P. (1996): *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London–New York.
- LIIMOLA, MATTI (1944): Zu den wogulischen Personalpronomina. *Finnisch-ugrische Forschungen* 28: 20–56.
- MALLORY, J. P. (1991): *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archeology and Myth*. London.
- MALMKJÆR, KIRSTEN (ed.) (1995): *The Linguistics Encyclopedia*. London–New York.
- NORIO, REIJO (1997): *Das Volk, das aus der Kälte kam*. Symposium in Berlin 6–7. 11. 1997. Berlin. (Kézirat).
- NORIO, REIJO (1998): *Suomen väestön juuret. Professori Reijo Norio kertoo suomalaisten geenijuurista*. Yleisradio 1, 11–02–1998, klo 11.45. Helsinki. (Kézirat).
- ÖSTMAN, JAN-OLA–RAUKKO, JARNO (1995): The 'Pragmareal' Challenge to Genetic Language Tree Models. In: SUHONEN, SEPPO (toim.): *Itämerensuomalainen kulttuuri-alue*. Castrenianumin toimitteita 49. Helsinki. 31–69.
- PUSZTAY JÁNOS (1995): *Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische)*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 43. Wiesbaden.
- PUSZTAY JÁNOS (1997): Ajatus uralilaisten kansojen ketjumaisesta alkukodista. In: JULKU–ÄÄRELÄ 1997: 9–22.
- RAVILA, PAAVO (1941): Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. *Finnisch-ugrische Forschungen* 27: 1–136.
- RAVILA, PAAVO, (1949): Suomen suku ja Suomen kansa. In: *Suomen historian käsikirja*. I. Porvoo (idézve ITKONEN 1960 alapján).
- RAVILA, PAAVO (1958): Die Ursprache als Grundbegriff der Sprachgeschichte. *Journal de la Société Finno-ougrienne* 60/6. Helsinki. 1–15.
- RAVILA, PAAVO (1967): Kantakieli kielihistorian peruskäsitteenä. In: RAVILA, PAAVO: *Totuus ja metodi*. Kielitieteellisiä esseitä. Porvoo–Helsinki. 67–78.
- RISTINEN, E. K. (1973): Observations on the Functions of the Conjugations in Samoyedic. *Uralica* 1973/1. Tokyo. 11–37.
- SALMINEN, TAPANI (1989): Classification of the Uralic Languages. In: GRÜNTAL, RIHO–PENTTINEN, SIRPPA–SALMINEN, TAPANI (ed.): *Proceedings of the Fifth International Finno-Ugrist Students' Conference, Helsinki, 22–26 May 1988*. Castrenianumin toimitteita 35. Helsinki. 15–24.
- SAMMALLAHTI, PEKKA (1990): On the Relationship of the Uralic Languages. In: KERESZTES LÁSZLÓ–MATICSAK SÁNDOR (ed.): *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. 3A. Debrecen. 7–12.
- SCHERER, ANTON (Hrsg.) (1968a): *Die Urheimat der Indogermanen*. Darmstadt.
- SCHERER, ANTON (1968b): Vorwort. In: SCHERER 1968a: VII–X.
- SETÄLÄ, E. N. (1926): Suomensukuisten kansojen esihistoria. In: KANNISTO, A.–SETÄLÄ, E. N.–SIRELIUS, U. T.–WICHMANN, YRJÖ (toim.): *Suomen suku* I. Helsinki. 120–89.
- SOLTA, GEORG (1968): Gedanken zum Indogermanenproblem. In: SCHERER 1968a: 324–45.

- STERNEMANN, REINHARD—GUTSCHMIDT, KARL (1989): *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Berlin.
- SZANZSEJEV, G. D. [САНЖЕЕВ, Г. Д.] (1953): *Сравнительная грамматика монгольских языков. Том I*. Москва.
- SZANZSEJEV, G. D. [САНЖЕЕВ, Г. Д.] (1963): *Сравнительная грамматика монгольских языков. Глагол*. Москва.
- SZINNYEI JÓZSEF (1910): *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. Leipzig.
- SZINNYEI JÓZSEF (1922): *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage*. Leipzig.
- TAULI, VALTER (1955): On Foreign Contacts of the Uralic Languages. *Ural-Altäische Jahrbücher* 27. Wiesbaden. 7–31.
- TENISEV, E. R. (szerk.) [ТЕНИШЕВ, Э. Р. (отв. ред.)] (1988): *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология*. Москва.
- THIEME, PAUL (1954): Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache. *Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 11*. Mainz. 539–613.
- TRUBETZKOY, N. S. (1930): Proposition 16. In: *Actes du premier congrès international des linguistes 1928*. Leiden. 17–8.
- TRUBETZKOY, N. S. (1939): Gedanken über das Indogermanenproblem. *Acta Linguistica* 1. Copenhagen. 81–9.
- TUZSAROV, G. M. [ТУЖАРОВ, Г. М.] (1987): *Грамматические категории имени существительного в марийском языке. Йошкар-Ола*.
- WIIK, KALEVI (1997): Suomalaistyypistä ääntämistä germaanisisissa kielissä. In: JULKU—ÄÄRELÄ 1997: 75–103.
- ZSIRAI MIKLÓS (1943/1986): Östörténeti csodabogarak. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk. LIGETI LAJOS. Budapest. 266–89.